

Grażyna Zajęc

ORCID: 0000-0001-7547-7135
Uniwersytet Jagielloński

Historia tureckojęzycznej literatury na Cyprze i jej związki z literaturą turecką

The History of Turkish-language Literature in Cyprus and its Connections with Turkish Literature

Abstrakt

Celem artykułu jest zwięzłe przedstawienie historii rozwoju literatury Turków cypryjskich od momentu pojawienia się Osmanów na wyspie pod koniec XVI wieku po czasy najnowsze. Osmańscy zdobywcy przywieźli na Cypr swoją tradycję, kulturę i literaturę, ale rozwój piśmiennictwa na wyspie odbywał się w innym tempie i w zależności od sytuacji politycznej podlegał różnym wpływom, nie tylko anatolijskim. Także wielokulturowość miała duży wpływ na charakter rozwoju tureckojęzycznej literatury w ciągu całej 450-letniej obecności Turków na wyspie. W artykule przedstawiono pokrótce najważniejsze wydarzenia polityczne, które miały wpływ na rozwój i kondycję literatury tureckiej na Cyprze. Następnie omówiony został problem periodyzacji literatury Turków cypryjskich na tle okresów rozwoju literatury w Turcji. Z epokami literackimi zazwyczaj można łączyć konkretne gatunki, które w danym okresie pojawiają się, przeżywają największy rozkwit lub zanikają. Historia rozwoju gatunków takich jak nowela, powieść, sztuka sceniczna wskazuje na pewne różnice między literaturą Turcji osmańskiej i republikańskiej a literaturą Turków cypryjskich. Kolejny

ważny element, który może służyć jako narzędzie porównania to tematyka utworów – najbardziej naturalne zwierciadło wydarzeń historycznych i problemów przeżywanych przez naród. Zestawienie cech charakterystycznych literatury tureckocypryjskiej i tureckiej na przestrzeni wieków pokazuje, że poza okresem po 1974 roku literatura Turków cypryjskich rozwijała się wolniej, a nowe trendy pojawiały się z opóźnieniem. Jako główne przyczyny takiego stanu rzeczy wskazać można uwarunkowania polityczne i ekonomiczne.

Słowa kluczowe: Cypr, literatura Turków cypryjskich, chronologia rozwoju tureckojęzycznej literatury na Cyprze

Abstract

The aim of this paper is to give a concise account of the history of development of Turkish Cypriot literature from the arrival of the Ottomans on the island at the end of the 16th century to recent times. The Ottoman conquerors brought their traditions, culture and literature to Cyprus, but the development of writing on the island took place at a different pace than in the Empire and was subject to different influences, not only Anatolian, depending on the political situation. Also, multiculturalism has had a major impact on the nature of the development of Turkish-language literature throughout the 450-year Turkish presence on the island. The article briefly outlines the most important political events that influenced the development and condition of Turkish literature in Cyprus. This is followed by a discussion of the periodisation of Turkish Cypriot literature against the background of the periods of literary development in Ottoman and Republican Turkey. It is usually possible to associate with literary eras specific genres that emerge, flourish or disappear in a given period. The history of the development of genres such as the short story, the novel and the stage play shows some differences between the literature of Turkey and Turkish Cypriot literature. Another important element that can serve as a tool of comparison is the subject of literary works, which is the most natural mirror of the historical events and problems experienced by the nation. A comparison of the characteristics of the literature of Turkey and Turkish Cypriot literature over the centuries shows that, apart from the period after 1974, Turkish Cypriot literature has developed more slowly and new trends have been appearing of late. Political and economic conditions can be identified as the main reasons for this.

Keywords: Cyprus, Turkish Cypriot literature, chronology of the development of Turkish-language literature in Cyprus

Wprowadzenie. Gdy imperium traci swój blask

W lipcu 1570 roku armia osmańska wylądowała na Cyprze w pobliżu Larnaki i nie natrafiając na większy sprzeciw, szybko posuwała się w głąb wyspy. Brak oporu ze strony ludności cywilnej, w większości greckojęzycznej i prawosławnej, znacząco ułatwiał zdobywcom pochód. Mieszkańcy wyspy zmęczeni byli wieloletnim panowaniem Wenecji, feudalnym wyzyskiem i nietolerancją religijną, która przejawiała się dyskryminacją prawosławnej ludności i narzucaniem katolicyzmu¹. Na większy opór Wenecjan osmańscy zdobywcy natrafili jedynie w Nikozji, którą zdobyli we wrześniu 1570 roku po kilkutygodniowym oblężeniu, oraz w Famaguście, która odpierała ataki wielokrotnie liczniejszych sił wroga przez ponad dziesięć miesięcy. Z powodu widma głodu oraz braku odsieczy z Wenecji w lipcu 1571 roku obrońcy Famagusty zmuszeni byli poddać twierdzę. Klęska Nikozji i Famagusty kosztowała życie tysiące cywilów, najwyżsi rangą dowódcy obu twierdz zostali „przykładnie” straceni, aby inne miasta nie próbowały opierać się najeźdźcy, a bohaterski komendant Famagusty Marcantonio Bragadin został żywcem obdarty ze skóry nieopodal wejścia do majestatycznej gotyckiej katedry, która do dziś zachwyca rozmachem francuskich budowniczych.

Symboliczne przejście Cypru przez muzułmańskie imperium dokonało się właśnie w katedrach. Po zdobyciu Nikozji naczelny dowódca wojsk osmańskich Lala Mustafa Pasza triumfalnie wjechał do miasta i udał się na piątkowe modły do Katedry Mądrości Bożej, czyniąc ją w ten sposób meczetem, który otrzymał nową nazwę Selimiye na cześć sułtana Selima². Podobny uroczysty wjazd komendanta do Famagusty i odbycie modłów w Katedrze św. Mikołaja zapoczątkowały nową rolę tej budowli, która do dziś służy wiernym jako Meczet Lala Mustafy Paszy.

Osmański podbój Cypru to jedna z najbardziej krwawych kart w burzliwej historii tej wyspy, ale nie pierwsza i nie ostatnia. Władali tutaj Egipcjanie, Hetyci, Fenicjanie, Asyryjczycy, Persowie, Macedończycy, Rzymianie, Bizantyjczycy, templariusze, Lusignanie, Wenecjanie, a po panowaniu osmańskim nastąpiła epoka brytyjskiej władzy kolonialnej i dopiero w 1960 roku Cypr stał się niepodległym państwem. Jak pisze Przemysław Osiewicz,

1 Przemysław Osiewicz, „Cypr pod panowaniem Osmanów”, w: *Cypr. Dzieje, literatura, kultura*, t. I, red. Małgorzata Borowska, Przemysław Kordos, Dariusz Maliszewski (Warszawa: DiG, 2014), 266.

2 Selim II Pijak (1524–1574) – syn sułtana Sulejmana Wspaniałego i Roksolany (Hürrem), 11. sułtan dynastii Osmanów. Z racji zamięłowania do alkoholu zyskał u poddanych przydomek *Mest* (pijany).

Cypr wielokrotnie był przedmiotem rywalizacji światowych potęg. Cypryjska historia jest historią cyklicznych zmian administracyjnych. W konsekwencji Cypr mógłby z powodzeniem rywalizować o miano najbardziej kosmopolitycznej wyspy nie tylko w basenie Morza Śródziemnego, ale nawet na całym świecie. Z pewnością najważniejszą przyczyną takiego stanu rzeczy było geopolityczne położenie wyspy. Jej strategiczne walory doceniali między innymi Aleksander Wielki i Ryszard Lwie Serce. W tym kontekście nietrudno zrozumieć powody, dla których Cyprem zainteresowali się też Turcy Osmańscy³.

Wydarzenia historyczne i implikowane przez nie wszelkie zmiany w sytuacji politycznej kraju oraz w kondycji ekonomicznej państwa i obywateli to czynniki o fundamentalnym znaczeniu dla rozwoju literatury i kultury. Potencjał państwa osmańskiego u schyłku XVI wieku gwałtownie malał, co musiało odbić się na kondycji dopiero co zdobytego Cypru. Jak pisze wybitny historyk państwa osmańskiego, Halil İnalçık⁴, cypryjska kampania była ostatnim znaczącym zwycięstwem militarnym imperium. Zaraz potem Turcja poniosła klęskę pod Lepanto w największej bitwie morskiej, jaką widziało Morze Śródziemne, a następnie w ciągu pół wieku toczyła wyniszczające batalie z państwami Europy i Azji na lądzie i morzu, pogrążając się w kryzysie gospodarczym. Jedną z przyczyn zapaści ekonomicznej był gwałtowny wzrost populacji imperium w XVI wieku. „Wysyłając na Cypr po 1570 roku tysiące pozbawionych ziemi i pracy anatolijskich chłopów, rząd zdawał sobie sprawę z przeludnienia”⁵. Osiewicz pisze, że w momencie zdobywania Cypru potencjał militarny i gospodarczy sułtanatu nie odpowiadał już rzeczywistym potrzebom tak rozległego państwa, koszty utrzymania potęgi osłabiały państwo i „odtąd potężne imperium już tylko traciło swój blask”⁶. Dodajmy jeszcze gorzkie stwierdzenie turekocypryjskiego historyka literatury: „Wystarczy pobieżne spojrzenie na cypryjską historię, aby zauważyć, jak wiele tam było powstań i rebelii. Do ich wybuchu przyczyniały się problemy ekonomiczne wywołane takimi klęskami jak zaraza, głód, szarańcza”⁷.

Trzeba tu zaznaczyć, że Cypr był dla imperium osmańskiego bardzo ważnym strategicznie miejscem, swoistą „strażnicą” strzegącą osmańskich

3 Osiewicz, „Cypr pod panowaniem Osmanów”, 265.

4 Halil İnalçık, *Imperium osmańskie. Epoka klasyczna 1300–1600* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006), 53–58.

5 *Ibidem*, 58.

6 Osiewicz, „Cypr pod panowaniem Osmanów”, 271.

7 Harid Fedai, „Kıbrıs Türk Edebiyatı”, w *Suya Düşen Sancak Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine İncelemeler*, red. Nihat Öztoprak, Bayram Ali Kaya (İstanbul: Numara Yayıncılık, 2007), 107.

interesów politycznych i handlowych na Morzu Śródziemnym, natomiast życie kulturalne i potrzeby duchowe mieszkańców nie były dla Osmanów priorytetem (zresztą podobny stosunek do tego zamorskiego terytorium mieli następni właściciele wyspy – Brytyjczycy). Nic więc dziwnego, że literatura na osmańskim Cyprze rozwijała się w innym tempie niż w imperium, borykała się z większymi ograniczeniami i częściowo podlegała innemu wpływowi. Choć tworzona była w tym samym języku co literatura osmańsko-turecka, a później – literatura Republiki Turcji, traktowana jest w Turcji jako odrębne zjawisko literackie⁸.

Historia a literatura

Podział literatury Turków cypryjskich na epoki bazuje na datach, które w dziejach Cypru po roku 1571 miały duże znaczenie w życiu mieszkańców wyspy. Na dalszych stronach przedstawiona będzie periodyzacja historii rozwoju tej literatury, dlatego zatrzymajmy się chwilę nad datami, które stosowane są przez tureckich historyków literatury podejmujących próbę uporządkowania chronologii.

1571 – turecki podbój Cypru. Pierwszymi tureckimi mieszkańcami wyspy byli – co naturalne – żołnierze. Szybko pojawiła się też niezbędna do zarządzania prowincją nieliczna grupa urzędników, a następnie rozpoczęto akcję sprowadzania na wyspę, która była słabo zaludniona, osadników z Anatolii. Chodziło przede wszystkim o zmniejszenie przeludnienia anatolijskich prowincji, zasiedlenie terenów wiejskich i rozwinięcie produkcji rolnej.

Jak łatwo się domyślić, nowa, tureckojęzyczna ludność Cypru nie była przygotowana do uprawiania literatury: nieliczni wykształceni osiedleńcy (dowódcy wojskowi, urzędnicy, sędziowie, duchowni muzułmańscy) zajęci byli utrwalaniem tureckiej obecności na wyspie i organizowaniem nowych struktur władzy, a przytłaczającą większość osadników

8 Za ilustrację odrębności literatury turekocypryjskiej posłużyć może następujący przykład: rozpoczęty w 1993, a zakończony w 2005 roku projekt tureckiego ministerstwa kultury pod nazwą *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* (Antologia literatur tureckich poza Turcją) zaowocował powstaniem trzydziestu dwóch tomów. Omówiono w nich literaturę krajów turkijskich językowo bardzo oddalonych od Turcji (np. literatura uzbecka, nogajska, czuwaska, kirgiska), krajów językowo bliższych Turcji (np. literatura Azerbejdżanu, Gagauzów), ale w projekcie znaleziono też miejsce na piśmiennictwo tworzone w języku tureckim (np. literatura Turków bułgarskich, Turków Tracji Zachodniej czy Turków cypryjskich). Ta ostatnia znalazła się w tomie nr 9 (Harid Fedai, „Kıbrıs Türk Edebiyatı”, w: *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, cilt 9 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997), 183–464).

stanowili prości, niewykształceni ludzie z nizin społecznych. Co więcej, z sułtańskiego edyktu z 21 września 1572 roku⁹ wynika, że lokalne władze w pierwszym rządzie miały wyznaczać do obowiązkowego przesiedlenia na Cypr koczowników, buntowników, ludzi nieposiadających pola ani domu, włóczędzów, osoby o złej reputacji. Wyliczeni w edyktie rzemieślnicy (m.in. tkacz, obuwnik, krawiec, kucharz, łaźbenik, kowal), którzy mieli wprowadzić w cypryjskich miastach przeciwwagę dla rzemiosła chrześcijan, stanowili niewielką grupę przesiedleńców. A zatem w pierwszych latach, a nawet dekadach tureckiej obecności na wyspie szanse na rozwój miejscowej literatury były niewielkie ze względu na strukturę muzułmańskiej ludności. Szersze możliwości rozwijania poezji, ale także muzyki i nauki, pojawiły się na Cyprze na przełomie XVI i XVII wieku wraz ze sprowadzeniem do Nikozji bractwa mewlewitów¹⁰.

1878 – po 307 latach panowania Osmanów na Cyprze wyspa przechodzi w ręce Brytyjczyków w zamian za udzielenie Turcji wsparcia podczas berlińskich rokowań kończących wojnę z Rosją. Brytyjskie panowanie na Cyprze, najpierw mające charakter tymczasowej okupacji, a od 1925 roku – władzy kolonialnej, trwało do 1960 roku. W tym okresie poprawiły się warunki życia na wyspie, pojawiła się prasa, unowocześniono szkolnictwo, najzamożniejsi obywatele mieli możliwość kształcenia dzieci w brytyjskich szkołach i kontaktu z brytyjską kulturą.

W literaturze Turków cypryjskich tego okresu zauważamy lekkie ożywienie. Jednak w ponad 80-letniej historii brytyjskiego panowania na Cyprze wyróżnić można okresy „lepszyc” i „gorszych” stosunków między władzą kolonialną a poddanymi, co każdorazowo odbijało się na kondycji lokalnej literatury. Pod koniec brytyjskiego panowania nasiliły się też nieporozumienia między Grekami a stanowiącymi ok. 20 procent ludności wyspy Turkami.

1960 – po długich i żmudnych rokowaniach między rządami Wielkiej Brytanii, Grecji i Turcji została proklamowana niepodległa Republika Cypryjska. Mniejszość turecka od początku czuła się w tym organizmie państwowym zagrożona przez agresywny element nacjonalistyczny reprezentowany przez organizację EOKA (do dzisiaj uważaną przez Turków za terrorystyczną). Poczucie zagrożenia, szczególnie w miejscowościach,

9 Oryginalny tekst edyktu w transkrypcji na pismo łacińskie w *Türk Silâhli Kuvvetleri Tarihi*, III cilt: *Kıbrıs Seferi (1570–1571)* (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı, 1971), 174–176. Zob. także: Nazım Beratlı, „Biz Kıbrıslı Türkler” 1–2–3–4, *Kıbrıs Gazetesi* (15 Mart 2023 – 29 Mart 2023).

10 Mewlewici – bractwo sufickie założone w XIII w. w Konyi przez wybitnego poetę-mystyka z Chorasanu, Mevlânê Dželâleddina Rumiego (1207–1273), potocznie nazywane bractwem tańczących derwiszów.

gdzie słaba i niewielka społeczność turecka żyła w otoczeniu licznej i coraz bardziej wrogo nastawionej społeczności greckiej, znalazło wyraz w literaturze Turków cypryjskich, przede wszystkim we wspomnieniach, ale także w beletrystyce. Natomiast wśród Greków powszechna była opinia, że Turcy są w tym państwie niesłusznie faworyzowani; wciąż powracał też temat *énosis* – przyłączenia Cypru do Grecji. Jak zauważa Mariusz Miształ, „nawet po uzyskaniu niepodległości wielu polityków postrzegano wspólne państwo jako tymczasowe rozwiązanie”¹¹. Z kolei Turcy, dla których wizja przyłączenia wyspy do Grecji była czymś przerażającym, zaczęli wysuwać hasło *taksim* – podziału Cypru.

1963 – pod koniec grudnia rozegrały się w kilku miejscach Cypru tragiczne wydarzenia związane z napaściami greckich nacjonalistów na turecką ludność cywilną. Przeszły one do historii pod nazwą „krwawe Boże Narodzenie” (tur. *Kanlı Noel*). Bezpośrednim skutkiem tych wydarzeń była paniczna ucieczka tysięcy Turków do miejscowości dających nadzieję na możliwość obrony. Odtąd aż do roku 1974 ludność turecka na Cyprze żyła w bardzo ciężkich warunkach w otoczonych przez Greków enklawach¹². Tragiczne położenie spowodowało prawie całkowity zanik aktywności literackiej.

1974 – to tragiczna data faktycznego rozpadu kraju. O ile w roku 1963 doszło do rozejścia się elementów greckiego i tureckiego (stłoczenie ludności tureckiej w enklawach), o tyle po wydarzeniach z lata 1974 nastąpił podział wyspy na greckie południe i turecką północ.

Po wojskowym zamachu stanu w Grecji (1967) i przejęciu władzy przez siły skrajnie nacjonalistyczne na Cyprze ożywiła się działalność jawnie wspieranych przez grecką juntę stronnictw popierających *énosis*. Rosła w siłę dozbrajana przez Grecję organizacja EOKA-B, wysiłki w celu przygotowania się do zbrojnego oporu czyniła też założona jako odpowiedź na działalność greckich nacjonalistów Turecka Organizacja Oporu (TMT). Pomimo drastycznych ograniczeń tureccy bojownicy starali się przemycać do enklaw towary zakazane – jak cement, gwoździe, druty, kable – czy potajemnie sprowadzaną z Turcji broń¹³. 15 lipca 1974 roku

11 Mariusz Miształ, „Cypr pod panowaniem brytyjskim (1878–1960). Hasło *énosis*”, w: *Cypr. Dzieje, literatura, kultura*, t. I, 309.

12 Jak podaje Artur Adamczyk, po zamieszkach 1963 roku około 25 tysięcy Turków opuściło swe domy. Ludność turecka żyła odtąd w enklawach zajmujących około 3% powierzchni wyspy. Artur Adamczyk, „Dzieje Republiki Cypryjskiej w latach 1960–2008”, w: *Cypr. Dzieje, literatura, kultura*, t. I, 327.

13 Dokładną listę przedmiotów i materiałów, których wwożenie do tureckich enklaw było zakazane, podaje w bardzo wartościowej pod względem poznawczym autobiografii İsmail Bozkurt, świadek tamtych czasów, członek TMT, później znany polityk i pisarz.

przeprowadzono na Cyprze inspirowany przez Ateny zamach stanu mający na celu odsunięcie od władzy prezydenta kraju, arcybiskupa Makariosa, nie dość mocno sprzyjającego nacjonalistom i idei *énoxis*. Makariosowi udało się zbiec, puczyści utworzyli nowy rząd, zaczęły się krwawe porachunki między zwolennikami i przeciwnikami *énoxis*. 20 lipca dokonał się pierwszy akt inwazji Turcji na Cypr. Po zawieszeniu broni, w trakcie genewskich rozmów pokojowych, na terenie kontrolowanym przez Greków doszło do masakry ludności w czterech tureckich wioskach. Następnego dnia, 15 sierpnia, armia turecka dokonała drugiej, rozszerzonej interwencji zbrojnej. Wkrótce na Cyprze zapanował pokój, ale wydarzenia z sierpnia 1974 przypieczętowały podział wyspy, który trwa do dziś¹⁴. Doszło do olbrzymiej akcji przesiedlenia tysięcy Cypryjczyków: Grecy z północy zostali przesiedleni na południe, a Turcy z południa – na północ. Od momentu podziału wyspy obserwuje się niespotykany wcześniej intensywny rozwój literatury turekocypryjskiej, a wydarzenia roku 1974 szybko stały się jednym z wiodących tematów tej literatury: w dramacie, powieści, noweli, poezji i oczywiście także w utworach wspomnieniowych.

Literatura turekocypryjczna na Cyprze: próba chronologii w zestawieniu z literaturą turecką

W opracowaniach na temat historii literatury Turków cypryjskich pojawiają się różne próby periodyzacji. Najprostszy podział zakłada pokrywanie się epok literackich z epokami historycznymi w dziejach Cypru. Ta chronologia jest więc ściśle związana z czynnikiem geopolitycznym i w żaden sposób nie uwzględnia przemian zachodzących w literaturze w trakcie trwania tych epok. Tego typu klasyfikację podaje na przykład podręcznik akademicki napisany na potrzeby wykładu z literatury Turków cypryjskich na północnocypryjskim uniwersytecie:

1. Okres osmański, 1571–1878
2. Okres brytyjski, 1878–1960
3. Okres oporu narodowego, 1960–1974
4. Okres po roku 1974¹⁵.

İ. Bozkurt, *Zirköyden Mermertepe'ye. Kıbrıs'ta Direniş ve Mücahitlik Yılları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 308–309.

14 W znakomitej większości światowych źródeł wypadki z lata 1974 określane są jako „turecka inwazja na Cypr”, co reprezentuje tylko jeden punkt widzenia. W tym miejscu podajmy też tureckie określenie: „grecki zamach stanu i turecka operacja pokojowa”.

15 Suna Atun, *Kıbrıs Türk Edebiyatı* (Gazimağusa: Samtay Vakfı Yayınları, 2010), 7.

Podobny, ale nieco rozszerzony podział znajdujemy w opracowaniu Harida Fedaiego, napisanym na potrzeby wspomnianej już wcześniej wielotomowej antologii literatur tureckich:

1. Okres osmański, 1571–1878
2. Okres przejściowy, 1878–1925
3. Okres ożywienia, 1939–1955
4. Okres oporu narodowego, 1965–1974
5. Okres nowych poszukiwań, od 1974¹⁶.

Fedai kładzie nacisk na epokę kolonialną, dzieląc ją na dwie części: „okres przejściowy” i „okres ożywienia”. Jeśli do tego dodamy jeszcze wytyczoną przez badacza przerwę między nimi, to doliczymy się trzech okresów w epoce brytyjskiej. Wydzielając „okres przejściowy”, Fedai chciał zwrócić uwagę na niewielką aktywność literacką Turków cypryjskich i bardzo opóźnione przyswajanie nowych zjawisk literackich, które przecież w tym czasie niezwykle pozytywnie wpływały na rozwój literatury w Turcji osmańskiej (intensywna europeizacja) i w pierwszych latach Republiki Turcji; a wyodrębniając „okres ożywienia”, podkreślił fakt znaczącej zmiany w polityce władz kolonialnych wobec podległych narodów w przededniu II wojny światowej. Doszło wtedy do poluznienia restrykcyjnej polityki wobec poddanych, ułatwiono kontakty kulturalne z Turcją, wyjazdy do Turcji oraz przyjazdy stamtąd nauczycieli czy ludowych poetów (aszyków). Ta liberalizacja miała na celu poprawienie wizerunku państwa w oczach poddanych, którzy w przypadku wybuchu wojny byłiby cennym elementem tworzonych dodatkowych jednostek wojskowych¹⁷.

W klasyfikacji Harida Fedaiego zwraca uwagę dwukrotna przerwa w latach 1925–1939 i 1955–1965, tak jakby w tym czasie nic się nie działo. Choć autor nie uwzględnił tych okresów w swojej chronologii, to omawiając historię rozwoju literatury, odnosi się krótko do tych dat. Rok 1925, czyli początek faktycznej władzy kolonialnej na Cyprze, jest symboliczną datą drastycznego ograniczenia i tak już bardzo słabych kontaktów literackich Turków cypryjskich z Turcją. Zresztą, ograniczenie swobód obywatelskich dotknęło w tym samym stopniu również cypryjskich Greków. W tym czasie znacznie osłabł pod względem ilościowym i ekonomicznym turecki etnos na wyspie – traktat w Lozannie (1923)

16 Fedai, „Kıbrıs Türk Edebiyatı”, w *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 183 i n.

17 Rzeczywiście na początku II wojny światowej cypryjscy Grecy i Turcy otrzymali możliwość wstępowania do brytyjskiej armii, co wcześniej było niemożliwe. Z uwagi na wielkie bezrobocie, biedę i głód chętnych do tej ochotniczej i odpłatnej służby wojskowej nie brakowało. Cypryjczycy służyli przede wszystkim jako poganiacze mułów i saperzy.

dawał narodom prawo do wyboru miejsca zamieszkania, z czego skorzystało około 7 tysięcy Turków cypryjskich, przesiadając się do Turcji. W nowych warunkach geopolitycznych na wyspie Turcy potrzebowali czasu na ponowną konsolidację, utrudnianą dodatkowo przez pogłębiający się w tych latach kryzys ekonomiczny. Wszystko to wpłynęło na zahamowanie literackiej i kulturalnej aktywności Turków cypryjskich. Fedai dodaje: „Gdyby nie Anglik G. Blount Pusey, który w latach 30. założył czasopismo «Embros» otwarte na teksty po angielsku, grecku i turecku, nasi literaci nie mieliby gdzie publikować swoich utworów”¹⁸. Antybrytyjskie powstanie greckie (1931) tylko pogorszyło sytuację poddanych na Cyprze. W ramach reperkusji wprowadzono szereg ograniczeń, które w tym samym stopniu objęły także Turków. Z utworów wspomnieniowych możemy się dowiedzieć, że znacznie ograniczono nauczanie historii narodowej, zakazano wywieszania w klasach lekcyjnych flag narodowych i portretów przywódców (Grecji i Turcji), na długie lata zakazano sprowadzania podręczników szkolnych¹⁹.

Kolejna „pustka” w chronologii Harida Fedaiego to lata 1955–1965, czyli ostatnie pięć lat kolonii brytyjskiej i pierwsze pięć lat Republiki Cypryjskiej. Był to okres narastających niepokojów o charakterze etnicznym, których źródłem był rosnący w siłę grecki nacjonalizm, a za początek tego tragicznego okresu Turcy uważają dzień 1 kwietnia 1955 – datę rozpoczęcia działań zbrojnych przez organizację EOKA. W tym dziesięcioletnim okresie regresu nastąpiły takie brzemiennie w skutkach wydarzenia jak: zakończenie epoki kolonialnej i powstanie niepodległej Republiki Cypryjskiej, „krwawe Boże Narodzenie”, exodus tysięcy Turków, powstanie tureckich enklaw.

Okres zawarty między datami 1965–1974 Harid Fedai nazywa „okresem narodowego oporu”, tłumacząc wybór daty 1965 faktem, że ukazało się wtedy kilka znaczących wierszy młodych poetów, którym udało się wprowadzić świeży powiew do „uwięzionej w enklawach” poezji Turków cypryjskich i „obudzić nadzieję”²⁰.

W rozdziale poświęconym „okresowi nowych poszukiwań” Fedai podkreśla entuzjazm, z jakim literaci tureckocypryjscy rozpoczynali

18 Fedai, „Kıbrıs Türk Edebiyatı”, w *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 187.

19 Zob. np. İhsan Ali, *Hatıralarım* (Lefkoşa: Galeri Kültür, 2002); Fazıl Küçük, *Dr. Fazıl Küçük'ün Anıları* (Lefkoşa: Yay Ajans, 2010); Fazıl Plümer, *Anılar. Toplum Hizmetinde bir Ömür* (Ankara: Cyrep, 2001); Oktay Feridun, *Zamanı Tiye Aldım* (Lefkoşa: Galeri Kültür, 2015).

20 Fedai wymienia tu takich poetów: İlder Veziroğlu, Yılmaz Hakkı Hakeri, Mehmet Levent, Fikret Demirağ. Fedai, „Kıbrıs Türk Edebiyatı”, w *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 205.

działalność w nowych warunkach własnego państwa. Nie porzucając dotychczas eksploatowanych, bardzo lokalnych tematów, takich jak walka o wolność, śmierć w walce za ojczyznę, tęsknota za symbolami narodowymi, tęsknota za Turcją – zaczęli w nieskrępowany sposób czerpać ze światowego dorobku i interesować się tematami uniwersalnymi.

Najbardziej rozbudowaną periodyzację podaje licealny podręcznik do nauki literatury ojczystej w szkołach północnego Cypru²¹. Autorzy odrzucili pomysł powiązania okresów literackich z epokami politycznymi, wychodząc z założenia, że na rozwój czy regres literatury nakłada się wiele czynników i okoliczności, a fakt sprawowania władzy przez tę czy inną siłę nie jest najważniejszy. Jako uzasadnienie podają przykład okresu panowania brytyjskiego, kiedy pisarze tureckocypryjscy bynajmniej nie czerpali wzorów z literatury brytyjskiej i nie przenosili do swoich utworów brytyjskich tematów²², zawsze podkreślając swoją cypryjskość, a ściślej – turecką cypryjskość, i dając wyraz przywiązania do dalekiej ojczyzny. To określenie „daleka” specjalnie tu akcentujemy. W okresie kolonializmu brytyjskiego Turcja była bardzo trudno dostępna dla Turków cypryjskich nie z racji odległości mierzonej w kilometrach, bo ta nie jest duża, ale z powodu wielkich utrudnień w kontaktach mieszkańców Cypru z „macierzą”. W równym stopniu dotyczyło to wszystkich Cypryjczyków: i Turków ciężających ku Turcji, i Greków ciężających ku Grecji.

I. Poezja

1. Dawna poezja Turków cypryjskich, XVII–XIX w.

– Poezja dywanowa

2. Nowa poezja Turków cypryjskich, XX–XXI w.

– Okres modernizacji, 1900–1950

 Późni tanzymatczycy, 1900–1925

 Tradycjoniści, 1940–1950

– Wczesny okres poezji nowoczesnej, 1950–1960

 Wolna poezja w stylu „Garip”

 Poezja narodowa

– Nowoczesna poezja Turków cypryjskich, po 1960

 Poezja abstrakcyjna w stylu İkinici Yeni, 1960–1969

 Poezja realizmu społecznego, 1969–1974

 Poezja tureckocypryjska po roku 1974

21 *Kıbrıs Türk Edebiyatı*, II (Lefkoşa: 2012, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı).

22 Jako jedynych literatów, którzy pozostawali pod wpływem literatury brytyjskiej, autorzy podręcznika wskazują Osmana Türkaya i Tanera Baybarsa. *Ibidem*, 12.

II. Proza

1. Wczesny okres, 1890–1900
– Prasa, powieść, nowela, teatr
2. Okres przejściowy, 1900–1930
3. Okres utrwalania świadomości narodowej, 1930–1960
4. Okres narodowego oporu, 1960–1974
5. Okres najnowszy, od 1974²³.

Powyższa chronologia jest najbardziej szczegółowa i podaje najwięcej detali związanych z ewolucją literatury tureckocypryjskiej. Prześledźmy ją więc dokładniej niż poprzednie, koncentrując się na związkach z literaturą Turcji.

Zanim Turcy przyswoili sobie gatunki i style literatury europejskiej (europeizacja w literaturze osmańskiej zaczęła się w okresie Tanzimatu²⁴), nie znali gatunków takich jak powieść, nowela, teatr klasyczny²⁵, a jedynym zjawiskiem reprezentującym literaturę wysoką była poezja. W okresie podboju Cypru poezja osmańska („poezja dywanowa”²⁶) osiągnęła wysoki poziom, miała wielu wybitnych przedstawicieli, z których największą sławą cieszył się najwybitniejszy poeta turecki epoki klasycznej, Bâki (1527–1600). Jednak przy obecnym stanie wiedzy nie da się stwierdzić, że w pierwszych wiekach osmańskiego panowania na wyspie wytworzyła się tam lokalna tradycja uprawiania poezji dywanowej: najwcześniejsze zachowane przykłady poezji tureckiej stworzonej na Cyprze pochodzą z I połowy XIX wieku i należą do dwóch poetów. Pierwszy to Aşık Kenzî (ur. między 1785 a 1895 – zm. 1839/1840), urodzony na Cyprze, wykształcony w Adrianopolu w klasztorze bektaszytów, zaliczany do poetów ludowych przedstawiciel literatury mistycznej. Drugi to Müftü Hilmi Efendi (1782–1847), potomek jednego z najstarszych rodów osmańskich na Cyprze, wykształcony w klasztorze mewlewitów w Nikozji, uważany za największego tureckocypryjskiego poetę dywanowego.

23 *Kıbrıs Türk Edebiyatı*, II. Kitap, 13.

24 Tanzimat (tur. ‘uporządkowanie’) – nazwa okresu wielkich reform modernizacyjnych w państwie osmańskim, zapoczątkowanych edyktem sułtańskim z roku 1839; w literaturze osmańsko-tureckiej modernizacja datuje się od ok. 1859–1860.

25 Przed okresem modernizacji proza beletrystyczna i teatr znane były Turkom jedynie w obrębie literatury ludowej (ludowe opowieści, apokryfy, bajki, legendy, teatr cieni, teatr lalek itd.).

26 Poezja dywanowa – klasyczna poezja orientalna uprawiana w Persji, Turcji i na Bliskim Wschodzie, przestrzegająca odwiecznych, ściśle określonych wzorów; nazwa pochodzi od terminu *divan* (pers. ‘zbiór wierszy jednego poety’).

Harid Fedai pisze, że po dokonaniu przeglądu ponad pięciu tysięcy biografii dawnych poetów (zapisanych w osmańskich *tezkiye* – literackich słownikach biograficznych) napotkał kilkunastu twórców, w których życiorysie pojawiało się słowo „Cypr”. Najstarszy z nich zmarł w 1607 roku. Rzecz jasna, nie mógł on być poetą urodzonym i wykształconym na Cyprze. Można podejrzewać, że w pierwszych wiekach obecności Turków na wyspie nie było wśród nich osób parających się poezją wyższych lotów. Wszak na Cypr – oprócz garstki urzędników i rzemieślników – sprowadzono przede wszystkim prostych i bardzo biednych ludzi z zaniedbanych anatolijskich prowincji. Z całą pewnością zdobywcy przywieźli ze sobą bagaż kulturowy w postaci literatury ludowej i ten rodzaj twórczości kontynuowali i rozwijali, jednak ustną literaturę ludową zaczęto spisywać na Cyprze dopiero w połowie XIX wieku.

Literatura osmańska przeszła wielką i bardzo pozytywną metamorfozę w XIX wieku, kiedy na fali modernizowania państwa osmańskiego w ramach reform Tanzimatu tendencje europeizacyjne przeniknęły także do literatury, kultury i sztuki. Poezja turecka porzuciła wtedy schematyczne, szablonowe wzory typowe dla poezji dywanowej i zaczęła przejmować europejskie wzorce związane z sentymentalizmem i romantyzmem. Na polu prozy nastąpił wręcz wybuch mody na europejską powieść i nowelę, zaczęto pisać pierwsze sztuki w konwencji teatru klasycznego. To wszystko było obserwowane od lat 60. XIX wieku. Tymczasem w cytowanej powyżej chronologii rozwoju literatury tureckocypryjskiej znajdujemy zjawisko poetyckie pod nazwą „późni tanzymatczycy” datowane od 1900 roku. Jak widać, trendy europeizacyjne w poezji Turków cypryjskich dały o sobie znać z opóźnieniem 30–40-letnim. Główni reprezentanci cypryjskich tanzymatczyków to Kaytazzade Mehmet Nazım (1857–1924) i Ahmet Tevfik Efendi (1838–1910), obydwaj bardzo zasłużeni także w dziedzinie prozy. Pierwszy z nich jest autorem pierwszej powieści tureckocypryjskiej (1894), drugi – pierwszej noweli (1897). Biorąc pod uwagę fakt, że pierwsza powieść turecka ukazała się w roku 1872, a pierwsze nowele pisano w 1870, ponownie musimy zauważyć, że wprowadzane w Turcji nowe, europejskie trendy i gatunki literackie, implementowane były na Cyprze ze sporym opóźnieniem. Podobnie było z teatrem: pierwsza turecka sztuka teatralna utrzymana w konwencji europejskiego teatru klasycznego powstała w 1860 roku, a na Cyprze – w 1875. W porównaniu z powieścią i nowelą teatr pojawił się w twórczości autorów cypryjskich ze znacznie mniejszym, bo 15-letnim opóźnieniem, ale wytłumaczyć to można faktem osobistej znajomości

autora cypryjskiej sztuki Hasana Nefiego (1854–1917) z wybitnym osmańskim literatem Namikiem Kemalem²⁷.

Za bardzo znamienne trzeba uznać fakt, że po ukazaniu się pierwszej powieści i pierwszego opowiadania na Cyprze, na kolejne przykłady tych gatunków, bardzo przecież lubianych przez czytelników, Turcy cypryjscy musieli długo czekać, bo aż do lat 30. XX wieku. Wtedy to Hikmet Afif Mapolar (1919–1989) opublikował swoje pierwsze opowiadania i powieści. Ten bardzo zasłużony dla literatury Turków cypryjskich pisarz, publicysta i wydawca prasy był pierwszym turekocypryjskim autorem, który pisarstwo uczynił swoim zawodem i źródłem utrzymania (ma w dorobku kilkadziesiąt tomów powieści i opowiadań).

W zacytowanej wcześniej periodyzacji znajdujemy jeszcze trzy terminy, które miały swoje odpowiedniki, a raczej swoje wzory, w literaturze tureckiej: „Garip”, „İkinci Yeni” i „realizm społeczny”. W przeciwieństwie do powieści, noweli i sztuki scenicznej, których wprowadzenie do literatury Turków cypryjskich odbywało się z wielkim opóźnieniem, te trzy zjawiska literackie pojawiły się na Cyprze dość szybko po tym, jak zaistniały w Turcji. W tym okresie (lata 40., 50. i 60.) mieszkańcy Cypru dysponowali już odbiornikami radiowymi, co umożliwiało – nawet w przypadku okresowych ograniczeń w dostępie do prasy – śledzenie nowości literackich z Turcji. Grupa poetycka „Garip” – jedno z najbardziej wartościowych zjawisk we współczesnej poezji tureckiej – istniała przez dziesięć lat, od roku 1941. Swoją wielką popularność zawdzięczała takim cechom jak: tematyka dotycząca spraw „zwykłego” człowieka, prosty język, żart i ironia, elementy surrealizmu. Już pod koniec lat 40. takie cechy można było zauważyć u niektórych poetów na Cyprze. Przynikli się oni, podobnie jak poeci grupy „Garip” w Turcji, do spopularyzowania poezji. Wśród najbardziej znanych naśladowców stylu „Garip” na Cyprze wymienić możemy takie osoby jak: poetki Pembe Marmara, Engin Gönül czy Urkiye Mine Balman i poeci: Özker Yaşın, Salahi Ramadan Sonyel, Osman Türkay, İbrahim Zeki Burdurlu.

Kolejne zjawisko poetyckie zrodzone w Turcji i przeniesione na Cypr, to „İkinci Yeni”. Nazwa ta, tłumaczona jako „Druga nowa” odwołuje się do grupy „Garip” określanej też czasem mianem „Yeni Şiir” czyli „Nowa

27 Namik Kemal – jeden z najwybitniejszych przedstawicieli literatury tureckiej, którego życie przypadło na okres panowania despotycznych sultanów (Abdülaziz, Abdülhamid II), lata 1873–1876 spędził na zesłaniu na Cyprze, skazany za zbyt wolnościową wypowiedź sztuki scenicznej. W tym okresie poznał się z nim młody cypryjski urzędnik Hasan Nefi, który został osobistym sekretarzem i uczniem Namika Kemala. Jeszcze podczas pobytu poety na Cyprze Nefi – zachęcany przez swojego nauczyciela – napisał dramat *Felâket*.

poezja”. Jeśli poezja „Garip” była kiedyś „nowa”, to zrodzona w opozycji do niej kolejna – musiała zostać nazwana „drugą”. Znana z zamiłowania do abstrakcji, absurdu, zabawy językiem, łamania norm gramatycznych i stylistycznych, „Druga nowa poezja” pojawiła się w Turcji po roku 1950, a na Cyprze – już w 1960. Na Cypr „przywieźli” tę nową poezję studiujący w Turcji Mehmet Kansu i Fikret Demirağ – jedni z najbardziej cenionych współczesnych poetów. Wnet potem dołączył do nich młodziutki Kaya Çanca, któremu wieszczono, że będzie wielkim poetą. Niestety, dręczony problemami psychicznymi, w wieku 28 lat zakończył swoje życie. Poezja abstrakcyjna, odwołująca się do „Drugiej nowej”, dalej pojawia się w tomikach poetyckich północnego Cypru, a Mehmet Kansu wciąż jest liderem tej nieformalnej grupy poetów.

Ostatnie zjawisko, którego nazwa pojawia się i w tureckiej, i w tureckocypryjskiej klasyfikacji, to „poezja realizmu społecznego”. Był to najpopularniejszy nurt literacki w Republice Turcji od lat 30., przede wszystkim w prozie, ale jego założenia wykorzystywano także w poezji. Główne jego cechy to zaangażowanie społeczne, popieranie ideologii lewicowych z marksizmem na czele, zainteresowanie losem niższych warstw społeczeństwa. W poezji tureckiej utrzymał się aż do lat 70., a na Cyprze zaistniał pod koniec lat 60. dzięki takim poetom jak Şener Levent, Orbay Deliceirmak, Fikret Demirağ, Zeki Ali czy poetka Neriman Cahit²⁸.

Zamiast zakończenia

Po roku 1974, który dla greckiej społeczności Cypru stał się rokiem wielkiej tragedii, a dla społeczności tureckiej – ratunkiem, literatura Turków cypryjskich zaczęła się rozwijać w sposób nieskrępowany, korzystając z możliwości, jakie dała jej niezależność od obcych sił. Nieograniczony kontakt z kulturą i literaturą Republiki Turcji, wymiana kulturalna i oświatowa, dostęp do tureckich książek, prasy i telewizji, i wartość najważniejsza – pokój. Te właśnie elementy, które cechują współczesne życie tureckocypryjskiego społeczeństwa, sprawiają, że literatura na północnym Cyprze – pomimo ciągnącego się od dziesięcioleci kryzysu ekonomicznego – ma się dobrze. Wielu pisarzy cypryjskich wydaje swoje książki w Turcji, co sprawia, że są one łatwo dostępne czytelnikom

28 Szerzej o współczesnej poezji Turków cypryjskich w Grażyna Zajac, „Tureckojęzyczna literatura cypryjska”, w: *Cypr. Dzieje, literatura, kultura, t. II*, red. Małgorzata Borowska, Przemysław Kordos, Dariusz Maliszewski (Warszawa: DiG, 2014), 171–209.

tureckim. Niewątpliwie, po roku 1974 te dwie literatury – Turcji i północnego Cypru – bardzo się do siebie zbliżyły.

Większość tematów poruszanych przez obie literatury jest wspólna dla obu narodów, a nawet uniwersalna – dotycząca całej ludzkości. Są jednak motywy, które wyróżniają twórczość literacką Turków cypryjskich. Związane są ze specyfiką życia na Cyprze, z lokalną przyrodą, ale przede wszystkim z historią; z tą bolesną historią. Jest sporo martyrologii, śmierci dzieci, płaczących matek, są patetyczne obrazy żołnierskiego bohaterstwa. Ale w poezji znajdziemy też słowa zachęty do spotkania z tą drugą stroną, do dialogu, do podjęcia wysiłku, aby zrobić coś razem, „ponad” granicą, która oddziela północ od południa.

Dobrym przykładem literatury, która – choć bardzo uniwersalna – ma w sobie mnóstwo „cypryjskości”, jest twórczość jednego z czołowych prozaików, İsmaila Bozkurta. Jego powieści to bogata panorama Cypru od lat 50. po lata najnowsze, z całym ładunkiem historii, która w tym okresie towarzyszyła Turkom cypryjskim. Jest w tych powieściach przyroda cypryjska, jest i kuchnia – opisana tak sugestywnie, że jeszcze trochę, a dałoby się poczuć zapach potraw... Jest też miłość i nienawiść.

Wydaje się, że najnowsza historia na długo jeszcze zostanie w świadomości Turków cypryjskich najważniejszym tematem. O trudnej przeszłości na każdym kroku przypomina Cypryjczykom linia przecinająca ich kraj, a w zbiorowej pamięci wciąż przechowywane są obrazy tragicznych wydarzeń z XX wieku.

Bibliografia

Monografie i książki

- Ali İhsan, *Hatıralarım* (Lefkoşa: Galeri Kültür, 2002).
- Atun Suna, *Kıbrıs Türk Edebiyatı* (Gazimağusa: Samtay Vakfı Yayınları, 2010).
- Bozkurt İsmail, *Zirköy'den Mermertepe'ye. Kıbrıs'ta Direniş ve Mücahitlik Yılları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017).
- Feridun Oktay, *Zamanı Tiye Aldım* (Lefkoşa: Galeri Kültür, 2015).
- Hasan Nef'i, *Kıbrıs Türk Edebiyatının İlk Tiyatro Eseri Felâket (1875)*, red. Hüseyin Ezilmez (Lefkoşa: KIBATEK ve KITED Yayınları, 2022).
- İnalçık Halil, *Imperium osmańskie. Epoka klasyczna 1300–1600* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2006).
- Kıbrıs Türk Edebiyatı*, II (Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 2012).
- Küçük Fazıl, *Dr. Fazıl Küçük'ün Anıları* (Lefkoşa: Yay Ajans, 2010).
- Plümer Fazıl, *Anılar. Toplum Hizmetinde bir Ömür* (Ankara: Cyrep, 2001).
- Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, III cilt: *Kıbrıs Seferi (1570–1571)* (Ankara: Genelkurmay Bakanlığı, 1971).

Czasopisma

Akgün Sibel, „Kıbrıs Türk Toplumunun Siyasî ve Kültürel Hayatında Lefkoşa Mevlevihanesi'nin Yeri”, *Bellekten* 74/271 (2010): 769–788.

Berathlı Nazım, „Biz Kıbrıslı Türkler” 1-2-3-4, *Kıbrıs Gazetesi* (15–29 Mart 2023).

Rozdziały w monografiach

Adamczyk Artur, „Dzieje Republiki Cypryjskiej w latach 1960–2008”, w: *Cypr. Dzieje, literatura, kultura*, t. I, red. Małgorzata Borowska, Przemysław Kordos, Dariusz Maliszewski (Warszawa: DiG, 2014), 323–338.

Fedai Harid, „Kıbrıs Türk Edebiyatı”, w: *Suya Düşen Sancak Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine İncelemeler*, red. Nihat Öztoprak, Bayram Ali Kaya (İstanbul: Numara Yayıncılık, 2007), 106–143.

Fedai Harid, „Kıbrıs Türk Edebiyatı”, w: *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, cilt 9 (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997), 183–464.

Misztal Mariusz, „Cypr pod panowaniem brytyjskim (1878–1960). Hasło énosis”, w: *Cypr. Dzieje, literatura, kultura*, t. I, red. Małgorzata Borowska, Przemysław Kordos, Dariusz Maliszewski (Warszawa: DiG, 2014), 281–311.

Osiewicz Przemysław, „Cypr pod panowaniem Osmanów”, w: *Cypr. Dzieje, literatura, kultura*, t. I, red. Małgorzata Borowska, Przemysław Kordos, Dariusz Maliszewski (Warszawa: DiG, 2014), 265–280.

Zajac Grażyna, „Tureckojęzyczna literatura cypryjska”, w: *Cypr. Dzieje, literatura, kultura*, t. II, red. Małgorzata Borowska, Przemysław Kordos, Dariusz Maliszewski (Warszawa: DiG, 2014), 171–209.

